

ÎNSEMĂRI ARHEOLOGICE

NOI CERCETĂRI ȘI IPOTEZE CU PRIVIRE LA TOPOGRAFIA ȘI URBANISMUL HISTRIEI

Petre ALEXANDRESCU

Într-un studiu publicat în urmă cu mai bine de 20 de ani¹ am încercat să descifrez situația Histriei în piesajul antic. Schimbările foarte mari create de oscilațiile cotei Mării Negre, cât și mecanismele de aluvionare a litoralului și crearea lagunelor și a lacurilor interioare, explică dificultatea de a înțelege poziția în antichitate a unei cetăți ca Histria, aflată în centrul acestor fenomene. În cele ce urmează mi-am propus să discut, în amintirea prietenului meu de o viață, a colegului de breaslă, a unuia dintre cei mai activi ctitori de muzee ale țării, două din aceste chestiuni, potrivit cu cele mai noi prospecțiuni și ipoteze.

Textul meu este și un omagiu aceluia extraordinar personaj din lumea culturală românească care a fost Vasile Canarache, întemeietorul Muzeului de Arheologie de la Constanța.

I

Acum aproape o jumătate de secol, Vasile Canarache, atunci un entuziast membru al echipei de la Histria și o originală și fascinantă personalitate a echipei de arheologi, a publicat un studiu cu numeroase observații personale asupra geografiei, ecologiei și topografiei Histriei în antichitate. El a știut să pună pentru prima dată în țara noastră fotografiile aeriene în slujba arheologiei² și să lanseze o serie de ipoteze, îndrăznețe la acea dată, unele verificate în timp³.

Una dintre observații se referă la așa numita «șosea din lac» (după denumirea dată de localnici), o formație descrisă de Canarache și de locuitorii satului Istria ca un fel de drum, oarecum paralel cu malul de NE al acropolei, aflat sub oglinda lacului, la circa 200 m în dreptul Zonei Sacre. Canarache interpreta acele resturi ca rămășițele unui dig portuar. Ideea și-a făcut loc în materialul diverselor grupe de arheologi și de

1. Alexandrescu, 1978, p. 331-342.

2. Canarache, 1956, p. 289 și urm.

3. Studiile mele asupra topografiei și peisajului histrian în antichitate au uneori la bază contribuțiile sale.

studenți care s-au succedat la Histria, fără însă a angaja o cercetare sistematică, desigur și din lipsa utilajului necesar unei explorări subacvatice și a unor aparate de măsurători topografice adecvate.

Dar de curând, la inițiativa dr. Octavian Bounegru, Direcția Institutului de Arheologie «Vasile Pârvan» și a șantierului Histria (prof. dr. Petre Alexandrescu) a încheiat un contract cu Universitatea din Erlangen pentru un program de prospecțiuni geoelectrice, geofizice și cu sonde sonar, sub conducerea prof. dr. Chr. Börker și a dr. Olaf Höckmann, cu sprijinul financiar al Fundației Thyssen. A fost utilizată vasta experiență a firmei Big-M, Büro din Greifswald pentru măsurători ingineresti geofizice (prof. dr. G. Peschel, dr. H. Lubenow). Pentru cercetarea formației din lac, de la NE de acropolă, așa numita «șosea», sarcina a fost încredințată la *Deutsche Gesellschaft zur Förderung der Unterwasserarchäologie e.V. (DEGUWA)*. S-a folosit *Ultraschall-E* al firmei *Sondersonar* de la Jena (dr. K. Storch), cu scafandrii U. Müller și A. Woehl.

Această numeroasă echipă interdisciplinară și-a propus printre altele, examinarea adâncimii și reliefului de schist verde dintre acropolă și platoul așezării civile pentru a recunoaște dacă în această zonă ar fi putut funcționa portul cetății. În al doilea rând trebuiau descoperite pe fundul lacului Sinoe, la E și NE de acropolă, resturile arheologice din presupusele diguri.

Prima campanie s-a desfășurat între 27.6 – 11.7.1996⁴, cea de a doua între 2 – 15.7.1998⁵.

În prima campanie a fost identificat un cuprinzător bazin în stânca de schist verde (până la 4 m adâncime), între acropolă și platoul așezării civile, sub stratul actual de nisip, care permitea instalarea unui port (Fig. 1, G). În campania 1996 bazinul nu a putut fi urmărit mai departe către nord, în direcția lacului Istria, astăzi acoperit în bună parte de stuf, iar durata scurtă a campaniei nu a permis nici continuarea investigațiilor spre sud și sud-est. Rămâne deschisă încă problema legăturii lui cu un eventual lac din interior, de exemplu pe locul lacului actual Tuzla. De asemenea rămâne încă nesoluționată chestiunea dacă acropola era într-adevăr o insulă, așa cum s-a mai presupus⁶. «Nu știm încă dacă bazinul a fost în antichitate un pat de râu: cel mai apropiat, râul Casimcea, se varsă la S de Histria și Caranasuf-Dere (Iunan-Dere) la N. Dar este posibil ca cele două râuri să se fi vărsat în acest bazin»⁷.

Echipa de arheologie submarină a reușit să localizeze cu exactitate în lacul Sinoe așa numita «șosea». «Ea se compune din blocuri de schist verde local, dar unele probe s-au arătat după uscare a fi din calcar gălbui, piatră care în epoca timpurie a Histriei era utilizată preferențial. Prezența lor arată că această formație nu este naturală, ci, așa cum recunoscuse Canarache, o lucrare umană. Din punctul meu de vedere ea reprezintă temelia unei incinte de chirpic, similară aceleia care înconjură platoul în epoca arhaică. Așadar acropola arhaică se întindea cu 100 m mai către N-E, iar zona sacră a templelor arhaice nu se mai afla într-o poziție periferică»⁸.

În cursul celei de a doua campanii au apărut date noi. Sonarul a fost completat cu

4. Raportul preliminar. Höckmann și col. 1997, p. 209-216. Raportul detaliat pentru campania 1996: Höckmann și col. 1996-1998, p. 55-102.

5. Höckmann, 1999, p. 35-45.

6. V. Pârvan, *Analele Academiei Române (Desb.)*, s. II, t. XXXVII, 1915, p. 27-28; idem AA, 1915, 4, col. 257-25.

7. Höckmann, 1999, p. 39.

8. Idem, *ibidem*.

un teodolit cu laser adus de dr. Wieland, împreună cu o barcă (*Zweierkanadier*). Porțiunea de la E și NE de acropolă a fost prospectată intensiv. S-a constatat că este vorba de două ansambluri de pietre, nu de unul singur, care se desfășoară oarecum paralel unul față de celălalt, depărtându-se ușor la capătul lor de N (Fig. 1, C).

Cele două ansambluri pornesc de la o structură naturală de schist formată din trei creste, care apar pe malul acropolei și care se desfășoară spre E pe fundul lacului pe o distanță de cel puțin 70 m (Fig. 1, B).

Cercetări cu sonar au fost întreprinse și la N de acropolă, într-o mică porțiune liberă de stuf (Fig. 1, A). Aici a apărut un canal, dragat și astupat prin lucrările moderne din 1960. În preajmă, la suprafață, câteva blocuri mari de calcar, deranjate de acele lucrări. Ele provin dintr-o construcție masivă, a cărei funcție rămâne necunoscută. Octavian Bounegru o pune în legătură cu digul portuar, în pofida scăderii în antichitate a cotei Mării Negre (apreciată de Höckmann la mai mult de 1,5 m)⁹.

Investigațiile la N de platoul așezării civile, în continuarea incintei romane (Fig. 1, D), deși mult îngreunate de stuf, au dus la identificarea și punerea în plan a continuării acestui monument către N, în linie dreaptă, încă 65 m de la mal. Muchia superioară a zidului se află la 1 m adâncime, la capătul său dinspre N, punctul până la care a putut fi urmărit și unde o neregularitate ar putea indica încă un turn.

A fost prospectată și o zonă situată mai la N de platou, cu ajutorul ambarcuniilor cu sonar. Aici a fost localizat și cartat pe fundul lacului un șanț rectiliniar orientat VNV-SSE, care după 150 m spre E face un unghi către E, continuând pe o distanță de încă 65 m. În aceeași zonă au fost recunoscute segmente de șanțuri, orientate tot către E (Fig. 1, între E și F). Toate șanțurile pot fi socotite ca indicații ale unor întărituri la marginea de N a platoului. Prin poziția lor lineară ne putem gândi la epoca elenistică sau romană.

Reluându-se cercetările în 1998 asupra bazinului portului, s-a identificat capătul de E al șanțului lung; aceasta se află foarte aproape de un fragment de bazin care pare a fi capătul dinspre N al bazinului portului, a cărui adâncime nu a putut fi stabilită cu sonarul. El pare a fi întovărașit la SE de un șanț arcuit (NE-SE), care lasă impresia de pat de râu, întărit pe ambele maluri. (Fig. 1, F). Segmentele scurte de șanțuri V-E ar fi putut fi în relație cu sistemul de apărare roman, deoarece se află în unghi drept cu acesta.

Văzut în ansamblu pare verosimilă continuarea bazinului portului cu fragmentul de bazin de la N platoului. Astfel, s-ar putea presupune că, la ieșirea din port, navele se îndreptau către N, de-a lungul bazinului astfel prelungit. Dacă aceste presupuneri sunt corelate, bazinul dintre platou și acropolă forma un golf al portului relativ lat și adânc, legat la N cu marea (sau cu un ipotetic braț al Dunării) printr-un canal mai îngust: șanțuirea platoului.

Pare firesc că șanțul linear de la NE de platou să conducă oarecum până în dreptul șanțuirii platoului, fiind în relație cu acesta. Cum încă din 1986 devenise clar că zidul roman din vremea lui Hadrian apăra golful portului (frontul fortificației era

9. Într-o scrisoare recentă din 16.3.2001 dr. Höckmann își precizează punctul de vedere în această chestiune: «Am cercetat malul lacului între vărsarea canalului modern și cap, pentru a stabili dacă blocurile cele mari de piatră rămase lângă canal ar putea indica un dig antic. Nu mai cred acest lucru deoarece am găsit diverse pietre mari în diverse poziții, destul de departe de canal. Am impresia că toate aceste piese, inclusiv blocurile mari de lângă canal, provin de la construcții terestre degajate de valurile lacului modern».

indreptat către platou), este posibil ca segmentele scurte de șanțuri la S de linia principală – dacă nu chiar aceasta – (Fig. 1, E) să aparțină de sistemul roman de apărare al portului, cu al cărui zid formează un unghi drept. Totuși nu avem încă nici o dovadă a legăturii dintre capătul de N al zidului hadrianeic și șanțurile V-E.

Așa cum se vede, prospecțiunile colectivului de specialiști de la Universitatea din Erlangen au ajuns la rezultate cu totul noi cu privire la topografia Histriei. Acestea au în vedere nu numai amplasarea portului, cu deschidere către N și NE, ci aduc sugestii în legătură cu sistemul de apărare roman (hadrianeic) și prelungirea zidului de apărare mult către N (ceea ce ne face să regândim și extinderea orașului roman, astăzi înghițit de apele lacului Istria-Sinoe). Sunt de reținut și sugestiile privind întinderea orașului arhaic către E, unde este identificată o porțiune (sau chiar două) dintr-o incintă (arhaică?).

Este adevărat că unele din elementele acestei noi reconstituiri au fost deja imaginate mai demult: structura bipolară a urbanismului histrian acropolă / așezare civilă¹⁰; extinderea către răsărit a Zonei Sacre¹¹; prelungirea spre N a incintei hadrianeice. Acum însă avem în fața noastră un sistem coerent care leagă între ele fragmente altfel disparate.

Unele verificări arheologice de teren, poate chiar săpături, se cer însă neapărat efectuate: în primul rând relația dintre malul de S al bazinului portului cu cartierul *intra-muros* elenistic-roman, descoperit de Maria Coja în anii '80; în ce măsură acele descoperiri «jeneză» amplasarea portului; cercetarea cu ochi de arheolog a «șoselei» din lac de la E la NE de acropolă, printr-o expediție de arheologie submarină; verificarea descoperirilor de blocuri de la NE de acropolă (Fig. 1, A).

Din punctul de vedere al celor care cercetează și urmează să publice Zona Sacră mi se pare importantă sugestia extinderii către E, sub actuala plajă și sub oglinda lacului Sinoe, a Zonei Sacre. Ideea a fost deja formulată de mine cu ocazia reconstituirii poziției templului lui Theos Megas, când am observat că atât acest templu (desigur și altarul său), cât și cel denumit A', au fost instalate «călare» pe marginea răsăriteană a platoului zonei Sacre și pe panta care coboară către actuala plajă a lacului, în antichitate câmpie litorală¹². Este imposibil de apreciat cât de departe se desfășurau monumentele sacre către răsărit. Va fi nevoie de săpături, sub nisipul plajei și a pământului de aruncătură din preajmă, dar și de explorări subacvatice. Oricum O. Höckmann are dreptate: zona sacră nu se afla la marginea urbanismului histrian și nici în dreptul portului, ci mai către interior.

Există o indicație oferită de un sondaj dinainte de 1931, care sugerează limita locuirii către V și implicit poziția Zonei Sacre în cadrul acropolei. Este vorba de identificarea traseului presupus al unei incinte de apărare arhaice pe direcția NNE-SSV, în josul pantei acropolei, la circa 20 m răsărit de zidul de apărare roman-târziu. Ea a fost sesizată într-un sondaj de adâncime de S. Lambrino¹³ și presupusă de Monica

10. Alexandrescu, 1978.

11. idem, 1999-2000 (sub tipar).

12. idem, *ibidem*.

13. S. Lambrino, *Memorii de titluri și lucrări*, București 1931, p. 5 (apud Ștefan, 1974, p. 39); la 3 m adâncime, ziduri de peste 2 m grosime. Această descoperire a fost, după război, reiterată și de Dinu Adameșteanu.

Mărgineanu-Cârstoiu¹⁴ prin lectura dată planului urbanistic al Histriei romane. Extensia locuirii pe acropolă în epoca arhaică se desfășura probabil între cele două limite: la E linia fundației de incintă de sub apele lacului Sinoe (presupunând, așadar, scufundarea, în urma transgresiunii marine post-antice, a câmpiei dintre această fundație și actuala plajă) și traseul incintei descoperită de Lambrino. Extinderea urbanistică pe acropolă era deci în acea vreme (poate și în cea clasică?) mult mai redusă decât aceea de pe platoul din V al așezării civile.

II

Pregătirile în vederea publicării în volumul *Histria VII* a rezultatelor cercetărilor arheologice din Zona Sacră au pus și problema motivației orientării monumentelor sacre. Cele două temple, al lui Zeus și cel neatribuit încă purtând indicativul A', orientate NNE-SSV, mă preocupă în aceste pagini. Poziția lor cere o explicație în cadrul programului urbanistic de pe acropolă (Fig. 2).

Cheia stă în înțelegerea poziției porții monumentale a Zonei Sacre (*propylon*) cu fațada către oraș. *Propylon*-ul, descoperit încă din campaniile 1955-1959 a fost identificat ca atare prin cercetările din 1979-1980. Este vorba de monumentul C, aflat în partea de NV a Zonei Sacre, considerat până atunci ca platformă/altar. S-a constatat că în realitate monumentul reprezenta partea inferioară, crepidoma, unei porți monumentale *distyl in antis*¹⁵. Aceasta a fost pusă în relație cu o arhitravă dorică de marmoră, ale cărei fragmente au fost descoperite în secolul XIX în satul Sinoe. Acum ea se află la Muzeul Național de Istorie¹⁶. Arhitrava poartă o dedicație monumentală, către Apollo Ietros:

Ἰππολόχου παῖδες [τ]οῦ Ἠγησαγόρε[ω]
Ξενοκλῆς Θεόξεν[ος] Ἀπόλλωνι [Ἰ]ητῶνι
ἐπὶ ἱέρειω Ἠγησαγ[ό]ρειω τοῦ Θεοδ[ό]του

Inscripția a fost publicată mai întâi de Gr. Tocilescu și Vasile Pârvan și apoi de D. M. Pippidi¹⁷. Piese arhitravei au fost apoi studiate de arh. Dinu Theodorescu, propunând o restituție a întregii ordonanțe dorice căreia i-a integrat un capitel, descoperit în Zona Sacră.¹⁸ (Fig. 9). Cotele luate pe «monumentul C» se integrează fără erori în propunerea lui Theodorescu, astfel că s-a putut proceda la restituția grafică, cu unele adaptări, a fațadei de SSV a acestui *propylon*. Arhitrava și capitelul au fost datate în sec. III a. Chr. *Propylon*-ul se poate situa în acea perioadă de avânt constructiv în Zona

14. Mărgineanu-Cârstoiu, 1983, p. 297 și urm. (cu observațiile lui Al. Suceveanu, *De nouveau autour de l'urbanisme d'Histria et de Tropaeum Traiani*, Dacia N.S. ,29, 1985, p. 140-146). Este vorba de fractura urbanistică din cartierul de V al acropolei, observată și descrisă mai întâi de Sion - Suceveanu, 1974, p. 5 și urm.

15. Alexandrescu, Dacia N.S. 45, 2001 (în pregătire)

16. MIB, inv. 18845-18846.

17. D.M. Pippidi, ISM, I, p. 281-284, cat. 144, cu bibliografia mai veche.

18. Theodorescu, 1965¹, p. 481-500; idem, 1965², p. 147 și urm. fig. 1 și 2 (capitelul A); *Enciclopedia del arte antica, Atlante dei complessi figurativi*. Roma, 1973, pl. 294.22, datat 350-340 a. Chr. Frank Rumscheid, *Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*, Mainz 1994, 303, situează acest capitel în grupa 9 ("spitzkantige Kanneluren"), după selecția din EAA, citată mai sus, și care consideră cel mai vechi capitel pe cel din construcția E de pe terasa lui Attalos I de la Delphi, din 241-197 a. Chr.

Sacră, în care au fost ridicate și alte construcții și s-au operat importante transformări¹⁹.

Din punctul de vedere al cercetării este interesantă orientarea acestui monument NNV 318° – SSE 138°. Ea corespunde axelor ordonatoare ale urbanismului de pe acropola cetății, așa cum au fost ele identificate de Al. S. Ștefan, pe baza fotografiilor aeriene, într-un studiu din 1974²⁰ (Fig. 7).

Structura urbanistică a acropolei din vremea romană păstra în linii mari programul grecesc, așa cum presupun atât Al. S. Ștefan, cât și M. Mărgineanu Cârstoiu. Așa se explică de ce poarta de intrare în Zona Sacră se află în axul «străzii» identificată de Ștefan. Este interesant de observat că săpăturile noastre din straturile romane și romane-târzii din Zona Sacră au identificat, peste resturile acestui *propylon*, distrus împreună cu întreaga Zonă Sacră la sfârșitul epocii elenistice²¹, traseul unei străzi care continua către răsărit pe aceea cu nr. 4 din restituția lui Al. S. Ștefan, peste ruinele porții monumentale redusă la o simplă platformă. (Fig. 3-4). Orientarea porții monumentale a Zonei se insera deci în structura urbanistică a acropolei.

Desigur că restituția Ștefan suportă o importantă corectură. Este vorba de «fractura» direcției NNE-SSV de la baza pantei, observată mai întâi de arh. A. Sion și Al. Suceveanu²² și apoi de arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu²³. O semnificativă schimbare de axe apare de la limita de jos a pantei acropolei, care virează către N-S și corespund orientării stradale de pe platoul *extra muros* al așezării civile. Așa cum scriam mai sus, fractura sugerează existența «începând cu epoca arhaică a unei acropole fortificate, probabil și pe perimetrul ei de apus. În acest caz incinta fortificată a perimetrului de apus urmărea un traseu... la picioarele falezei acropolei, la E de strada B₃, acoperind poate parțial traseul presupus de noi pentru B₄»²⁴.

Mi se pare, așadar, necesar de a considera, cum s-a presupus, programul urbanistic de pe acropola cetății ca urcând în timp până în epoca greacă. Deși *propylon*-ul datează abia din sec. III a. Chr., este de presupus că el s-a instalat pe o structură mai veche (din lemn, de chirpic?) pe care a înlocuit-o, conservând orientarea în axa străzilor.

Avem acum o explicație și pentru poziția celor două temple. Ele se plasează perpendicular pe axa NNE-SSV a *propylon*-ului, respectiv a străzii 4, Ștefan. Orientarea lor avea deci și o motivație urbanistică²⁵.

Cele două temple datează din vremea ridicării în piatră a sanctuarelor din Zona Sacră. Prin investigații stratigrafice, putem să fixăm această dată către mijlocul sec. VI a. Chr.²⁶. Este deci de presupus că programul urbanistic pentru acropolă era deja în funcție – cel puțin în liniile lui mari – încă din epoca arhaică.

19. Alexandrescu, 1999-2000.

20. Ștefan, 1974.

21. Alexandrescu, 1994.

22. Sion - Suceveanu, 1974, p. 6.

23. Mărgineanu - Cârstoiu, 1983, p. 308.

24. *ibidem*.

25. Avem acum mai multe exemple, în special din lumea colonială occidentală, a integrării în același program urbanistic atât a spațiului urban, cât și zonelor sacre. Cel mai pregnant este Metapont, care a beneficiat de studiile lui D. Mertens, *Metapont. Ein neuer Plan des Stadtzentrums*, AA 1985, p. 645-671; *idem*, *L'architettura e l'urbanistica di Metaponto nel quadro dell'economia locale e dell'evoluzione generale nella Magna Grecia*, în *Siride e Metaponto*, Cahiers du Centre Jean Bérard 20, 1998, p. 123-140; J.C. Carter. *The Chora and the Polis of Metapont*, în *Viena 2000*, p. 81-94.

26. Alexandrescu, 1990, p. 47-101; *idem*, *Histria în epoca arhaică*, Pontica, 18, 1985, p. 41-54.

O asemenea preocupare a existat și pentru platoul așezării civile din V. În cadrul aceleiași investigații, Al. S. Ștefan, pe baza unei fotografii aeriene din 1969 (Fig. 5)²⁷, a identificat o rețea stradală, care traversează pe direcția V-E platoul așezării civile, ancorată de cele trei porți ale incintei hadrianeice. (Fig. 6). Drumurile, așa cum apar pe această fotografie, datează desigur din epoca romană, dar ele corespund unei perioade anterioare. «Observarea atentă în stereoscopie a reliefului platoului ne-a revelat faptul că traseele drumurilor sunt instalate în axul unor depresiuni marcate; nu e vorba de adâncituri urmând strict patul drumului..., ci de curbele de nivel. Or, cum dinamica înălțării platoului este aceea a construcției urbane și cum depunerile rezultând din permanența locuirii se încheie în pragul epocii romane, este verosimil că aceste depresiuni (care înseamnă lipsă de construcții) să reflecte vechi artere ale locuirii urbane pre-romane; este deci foarte probabil ca drumurile romane să conserve tradiția unor străzi ale orașului elenistic de pe platou și această ipoteză e sprijinită de desfășurarea lineară, de paralelismul și orientarea cardinală a tronsoanelor a_2-a_3 , $c-c_1$, $d-d_1$, $f-f_1$, f_2-f_3 , care ar răspunde pe deplin cerințelor unui program urbanistic regulat»²⁸. Săpăturile efectuate de Maria Coja în partea de E a platoului au scos la lumină o porțiune dintr-o stradă E-V (poate *plateia* a, nedistorsionată de tumulii târzii, din restituția Ștefan) și încrucișarea în unghi drept cu o alta, (*stenopos*) orientată N-S. Deși rămase nepublicate, aceste importante rezultate au fost utilizate de arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu pentru studiul citat mai sus. «Luând în considerație axele N-S, este posibil de stabilit traseele situate la egală distanță unele de altele, (aproximativ 76 m ca interaxă)... Având în vedere distanțele de 40 m (indicate de Maria Coja) între străzile E-V, începând de la una tangentă cu incinta clasică, se poate imagina o lotizare în «insule» de ± 72 m, excluzând lățimea străzilor» (Fig. 8).

Săpăturile Suzanei Dimitriu în câteva puncte de pe marginea de N a platoului, în special X/1958, în oarecare măsură și X NV 1/1960, deși sub forma unor șanțuri de adâncime, au identificat o serie de locuințe (din care nu s-au păstrat decât podele, vetre, cu cel mult pornirea unor pereți). Ele vădesc o destul de evidentă preocupare de orientare cardinală. Iată, de pildă, planurile pe nivele suprapuse ale locuințelor din X/1958 (Fig. 10), unde locuința 12 este suprapusă de locuința 9, suprapusă de locuința 8, apoi de locuința 6 și în sfârșit de locuința 1. Toate se înșiră de o parte a unui spațiu care este probabil o stradă; de partea cealaltă a ei se succed locuințele 10 și 12. Toate respectă orientarea E-V, ca și locuința de sec. IV a. Chr., intercalată. Ceramica asigură cronologia acestora între sfârșitul sec. VII și sfârșitul sec. VI a. Chr.²⁹.

Apare așadar ca verosimilă ipoteza conform căreia orientarea E-V pentru platoul așezării civile, ca și aceea NNE-SSV pentru acropolă, au preocupat pe histrienii încă din epoca arhaică, iar axele identificate de Al. S. Ștefan pe acropolă și pe platoul așezării civile reflectă sistemul tradițional de implantare a locuirii.³⁰

27. Ștefan, 1974, p. 41-48, fig. 2-3. aerofotografie și restituție plano-altimetrică la scara 1:2000, cu echidistanța curbelor de nivel 0,5 m.

28. idem, *ibidem*, p. 41.

29. Dimitriu, 1966, p. 25 urm. Vezi și punctul nostru de vedere asupra acestei cronologii, în *Histria IV*, București-Paris 1978, p. 126-128.

30. Orientarea parcelor funerare, identificate în necropola tumulară, respectă, într-o primă fază din epoca arhaică, orientarea cardinală de pe așezarea civilă, Alexandrescu, 1978.

III

Una dintre dezbaterile actuale privind civilizația și cultura epocii arhaice este aceea cu privire la începutul introducerii unui sistem regulat de organizare a spațiului urban în cetatea greacă. Până nu demult istoriografia modernă a avut ca reper un loc din Aristot, *Politica*, V 1305 a urm., unde se face distincția între modul de dispunere a caselor în cetate, și anume unul *archaios*, față de un *altul neoteros kai hippodameios tropos*. S-a crezut mult timp că istoria urbanisticii grecești se împarte în cele două etape, una veche, fără o preocupare de structurare a locuirii, haotică, dacă nu chiar întâmplătoare (modul *archaios* al lui Aristot), și una mai nouă (modul *neoteros*), marcată de activitatea și scrierile arhitectului Hippodamos din Milet, creatorul programului hippodamic. Data *șarnier* care desparte cele două perioade a fost considerată aceea a războaielor greco-persane, de fapt a victoriei atenienilor din 480 a. Chr. și a refacerii Atenei după devastatoarea distrugere persană.

Este adevărat că în unele orașe din Grecia continentală, grevate de o îndelungată istorie constructivă, caracterul *arhaic* haotic, s-a menținut multă vreme. Dar în mediul colonial, virgin de o asemenea istorie, s-a deschis un vast teren de experiențe. Ocuparea pământului cerea o reglementare socială strictă, care a avut impact asupra programului de implantare, atât în *polis*, cât și în *chora*³¹. Atunci a apărut ideea unui alt tip de cetate, pe care grecii o vor experimenta. Diversele aspecte ale acestui proces au fost cercetate în ultimii 40 de ani, mai ales în Italia și Franța³².

Avem astăzi posibilitatea de a data cele mai vechi implantări *per strigas* din vestul Mediteranei, Selinunt, Agrigent, Himera, Metapont, încă din prima jumătate a sec. VI a. Chr. Este vorba de diviziunea pământului în loturi înguste, sau *insulae*. În perioada anterioară, cuprinsă între sec. VIII și apariția acestui sistem, întrezărim ceva la Siracuză și Naxos. Locul privilegiat de observație, pentru această vreme timpurie este Megara Hyblaia, datorată cercetărilor îndelungate ale lui Georges Vallet, François Villard și Pierre Auberson, iar acum ale lui M. Gras și H. Treziny. Aici s-a scos la lumină cea mai veche *agora* și cartierele de locuit de jur împrejur, unde o regularizare a rețelei urbane apare cu claritate, nu însă aceea a programului orthogonal.

Revenind la Histria, putem relua o fericită exprimare a lui Emanuele Greco, referindu-ne la perioada pre-hippodameică, «la serie di città fondate dai Greci può essere ragione volamente ritenuta un colossale laboratorio di esperienze e, nello stesso tempo, il punto di refirimento delle più importanti speculazioni filosofiche, quelle di Falea di Calcedone o di Ippodamo di Mileto, fino a Platone ed Aristotele, del pensiero utopistico sulla città greca»³³.

Histrienii, ca și alte cetăți coloniale, au avut încă din epoca arhaică, cu mult înainte de Hippodamos din Milet, preocuparea unei organizări raționale a spațiului lor urban, poate înainte de a aplica (dacă au făcut-o consecvent ?) sistemul *per strigas*.

31. Un rol important în noua orientare istoriografică l-a avut cartea lui D. Asheri, *Distribuzioni di terre nella Grecia antica*, Torino 1966.

32. E. Greco, *Tradizione ed innovazione nell'urbanistica greca in età arcaica*, în Viena 2000, p. 13-22; vezi și E. Greco – Mario Torelli, *Storia dell'urbanistica. Il mondo greco*, Bari 1983, p. 3-10.

33. Greco (ca nota precedentă), p. 14.

Abrevieri

- Alexandrescu, 1978 – P. Alexandrescu, *Notes de topographie histrienne*, *Dacia N.S.*, 22, 1978, p. 331-342.
- Alexandrescu, 1990 – P. Alexandrescu, *Histria in archaischer Zeit* în *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste* (red. P. Alexandrescu și W. Schuller), Konstanz 1990, p. 47-101.
- Alexandrescu, 1994, – P. Alexandrescu, *La destruction d'Istros par les Gètes. 1. Dossier archéologique. Il Mar Nero I*, 1994, p. 179-214.
- Alexandrescu, 1999-2000 – P. Alexandrescu, *Le temple de Théos Mégas redressé*, *Dacia N.S.*, 43-44, 1999-2000 (sub tipar).
- Canarache, 1956 – V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, *SCIV*, 7, 1956, p. 289-317.
- Dimitriu, 1966 – S. Dimitriu, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în epoca arhaică. Săpături 1955-1960*, în *Histria II*, 1966, p. 19-131.
- Höckmann și col. 1997 – O. Höckmann, U. Müller, G. Peschel și A. Woehl, *Histria an der Küste des Schwarzen Meeres. Prospektionsarbeiten im antiken Stadtgebiet*, *Antike Welt* 28, Heft 3, 1997, p. 209-216.
- Höckmann și col., 1996-8 – O. Höckmann, G. J. Peschel, A. Woehl, *Zur Lage des Hafens von Histria. Die Prospektionskampagne von 1996*, *Dacia, N.S.*, 40-42, 1996-1998, p. 55-102.
- Höckmann, 1999 – O. Höckmann, *Der Hafen von Histria. Unterwasserprospektion zur Suche nach dem antiken Hafen von Histria (Rumänien) im Jahre 1998*, *Skyllis. Zeitschrift für Unterwasserarchäologie* 1, 1999, p. 35-45.
- Mărgineanu-Cârstoiu, 1983 – M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Plans des villes romaines en Mésie Inférieure*; în *Bauplanung und Bautheorie in der Antike* (Diskussionen zur archäologischen Bauforschung, 4), Berlin 1983, p. 297 și urm.
- Sion-Suceveanu, 1974 – A. Sion și Al. Suceveanu, *Contribuții stratigrafice la urbanistica Histriei romane (sec. II-VI e.n.)*, *RMM-MIA*, 1, 1974, p. 5-15.
- Ștefan, 1974 – Al. S. Ștefan, *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei, I. Epoca romană (sec. I-II e.n.)*, *RMM-MIA*, 2, 1974, p. 39.
- Theodorescu, 1965¹ – D. Theodorescu, *Date noi în legătură cu pătrunderea stilului doric la Histria*, *SCIV* 16, 1965, p. 481-500.
- Theodorescu, 1965² – D. Theodorescu, *Trois étapes dans l'évolution du chapiteau dorique à Histria*, *Dacia N.S.*, 9, 1965, p. 147-162.
- Viena, 1998 – *Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen. 8. bis 5. Jh v. Chr.*, Viena 2000.

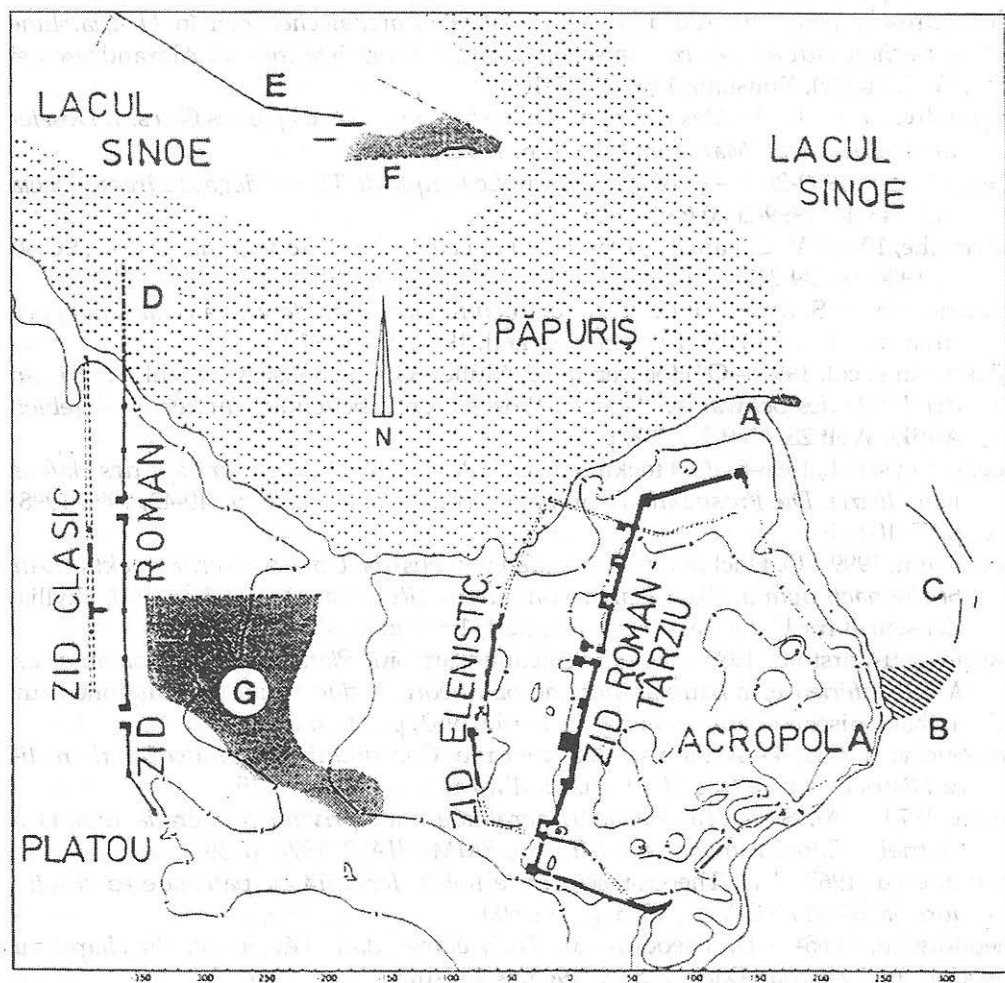

Fig. 1. Planul punctelor cercetate de colectivul Universității din Erlangen în 1996 și 1998 (după Höckmann, 1999). A, mic golf neacoperit de stuf la N de acropolă (în imediata apropiere, la suprafață, blocuri mari de calcar, din carieră străină). B, locul de ieșire din malul abrupt al acropolei, a trei creste paralele de schist verde, care au direcția E, continuând în lac. C, două ansambluri de piatră lineare, deasupra și dedesubtul oglinzii lacului («șoseaua»). D, continuarea zidului roman către N, dedesubtul oglinzii lacului. E, șanț drept oarecum NV-SE, care cârmește în unghi obtuz către E. F, Secțiune dintr-un șanț lat (șanțuirea platoului), probabil continuarea nordică a bazinului portului dintre acropolă și așezarea civilă (G, hașurat).

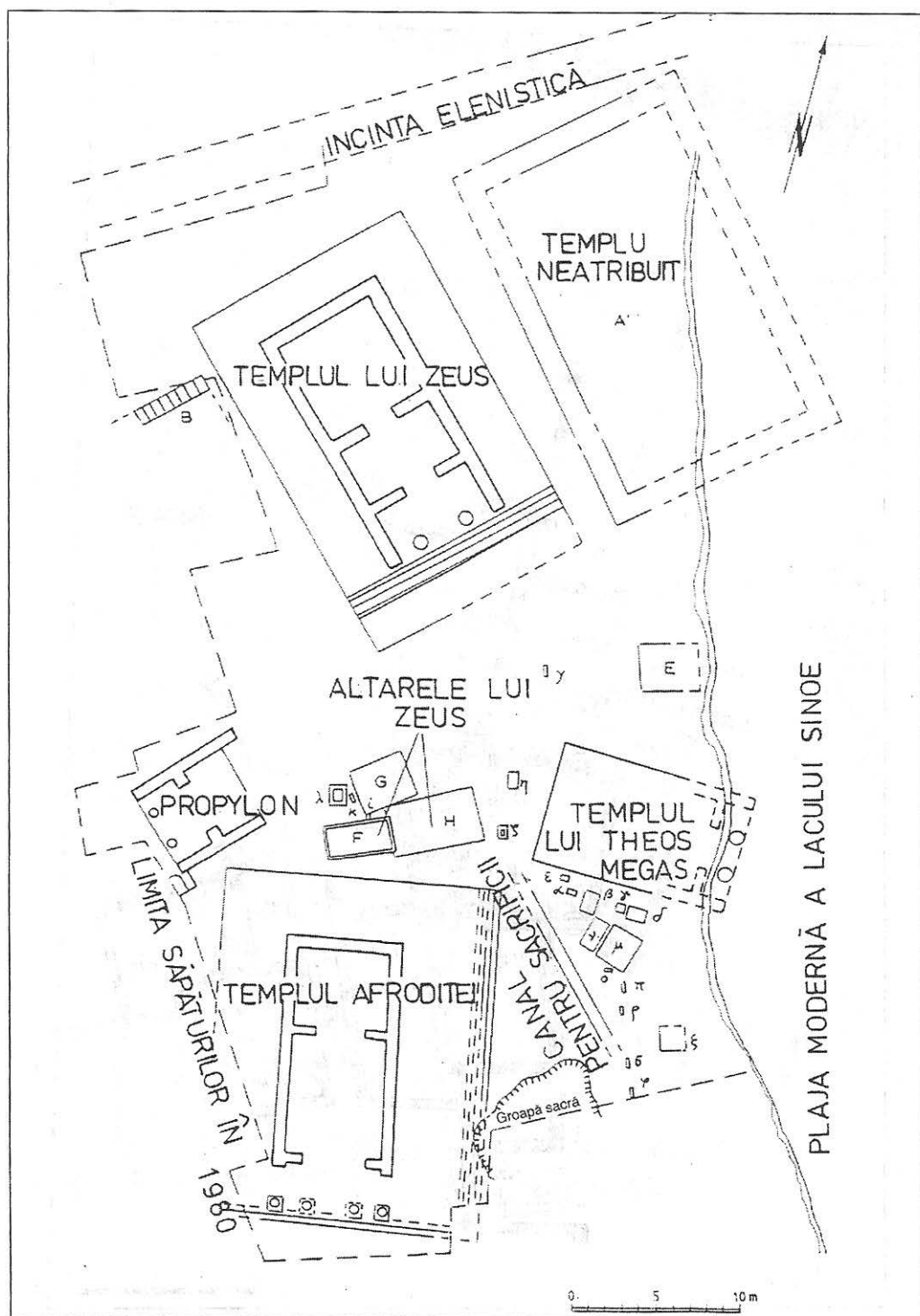

Fig. 2 Planul Zonei Sacre de la Histria (stadiul săpăturilor din 1980).

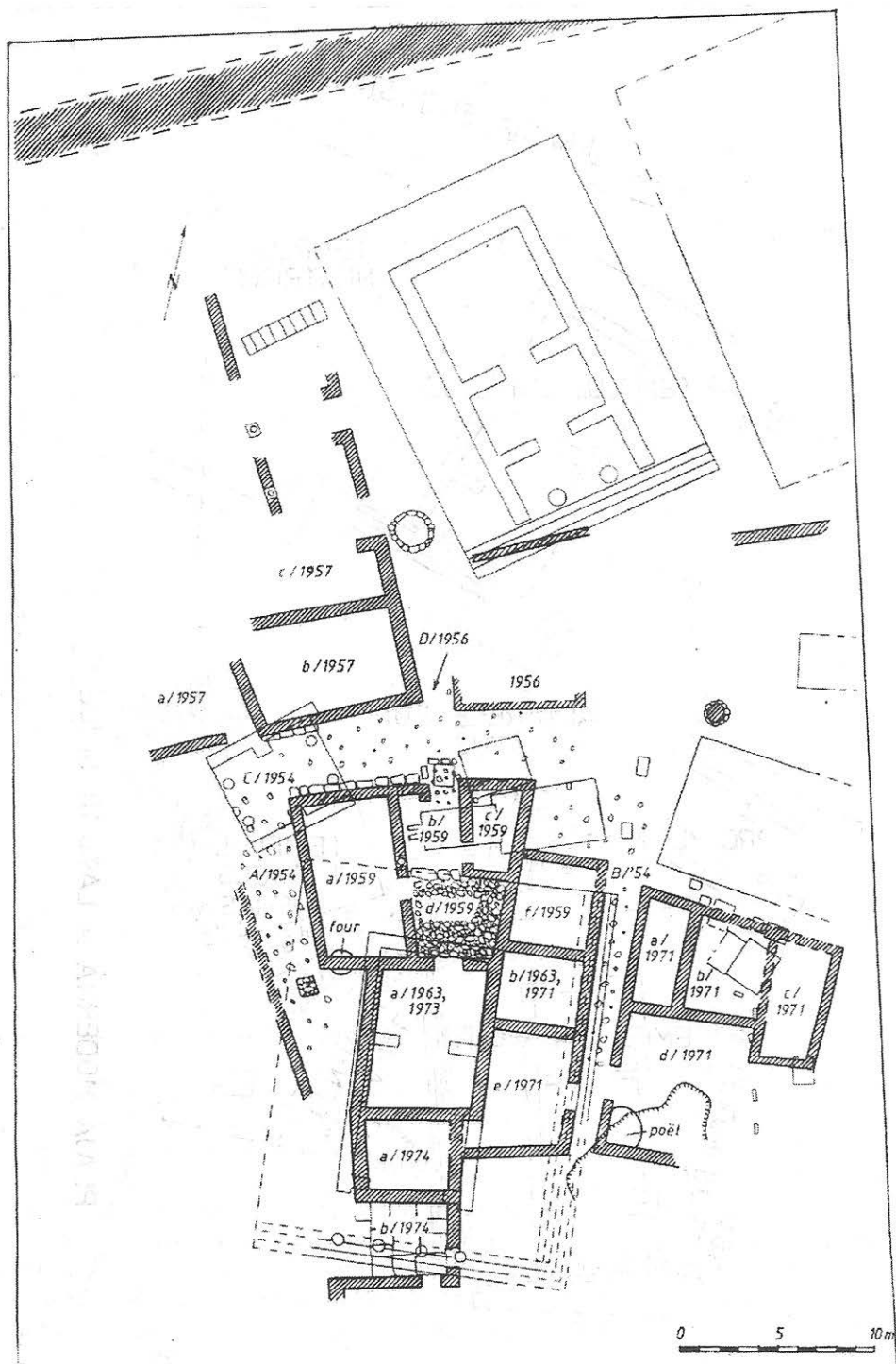

Fig. 3 Planul cartierului roman (sec. I-III), care suprapune ruinele zonei sacre.

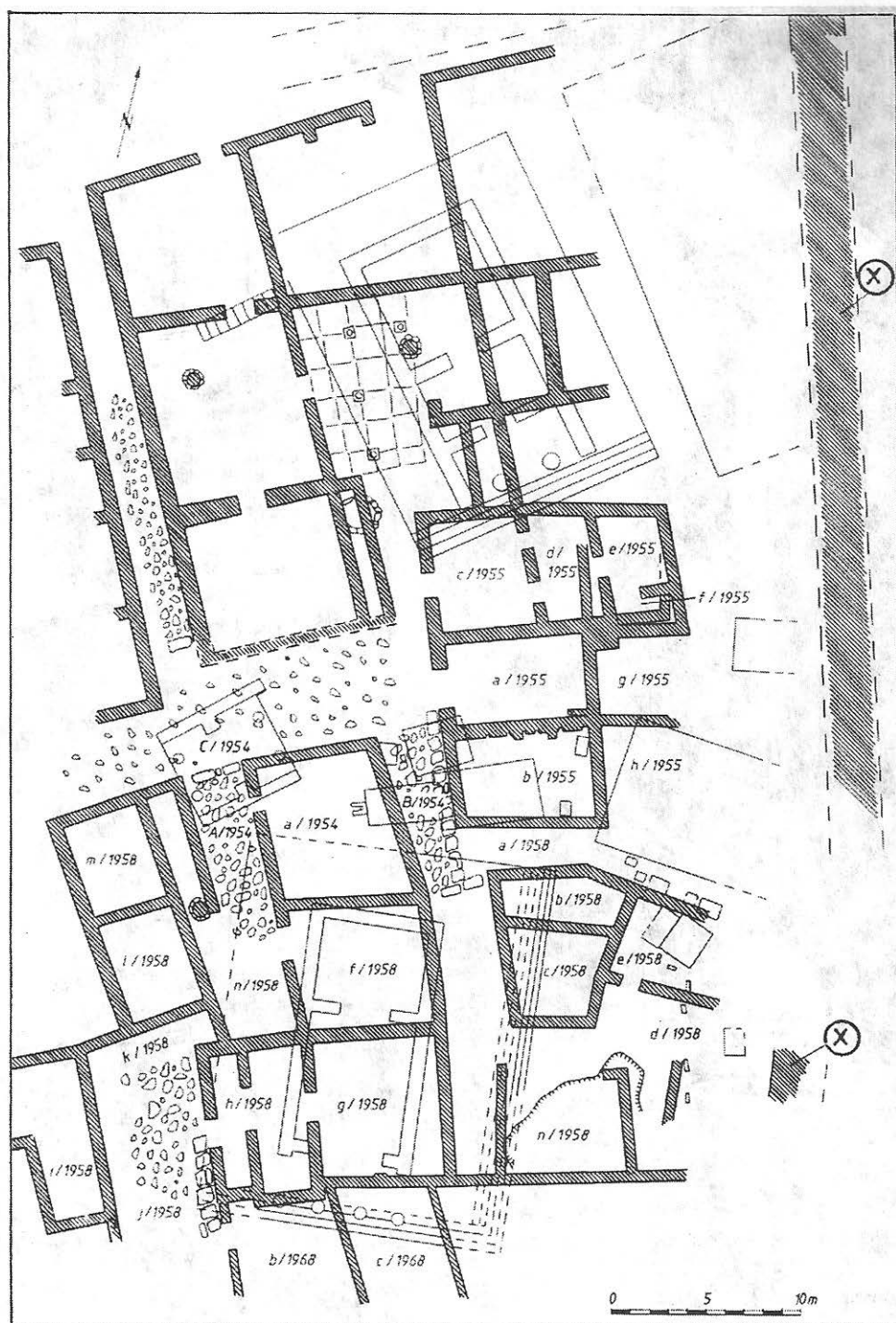

Fig. 4 Planul cartierului roman-târziu (sec. IV-VI), care suprapune pe cel roman, din sectorul Zonei Sacre. (X = incinta romană-târzie).

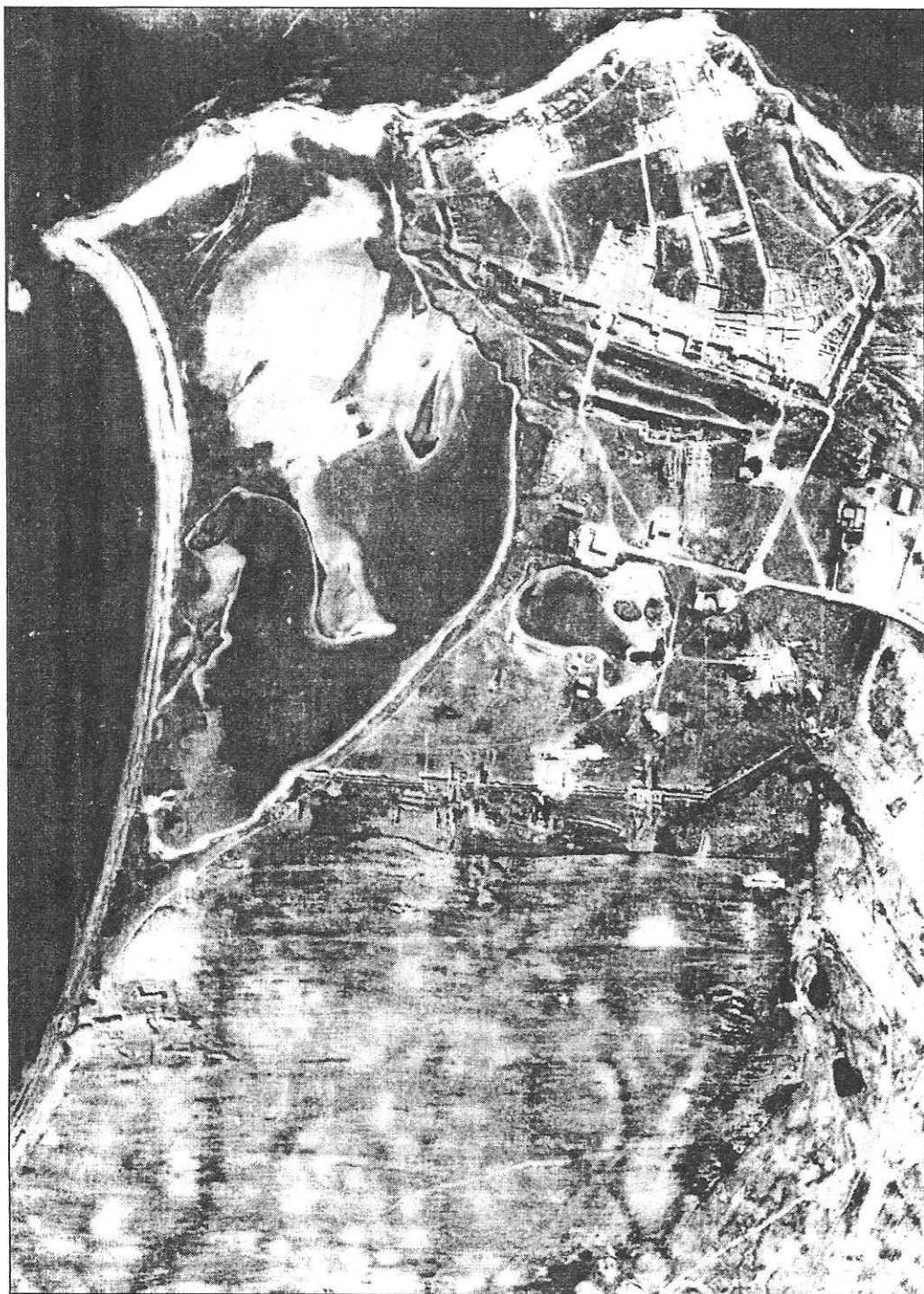

Fig. 5 Fotografie aeriană a Histriei din 1969, acropola și așezarea civilă (după Ștefan, 1974).

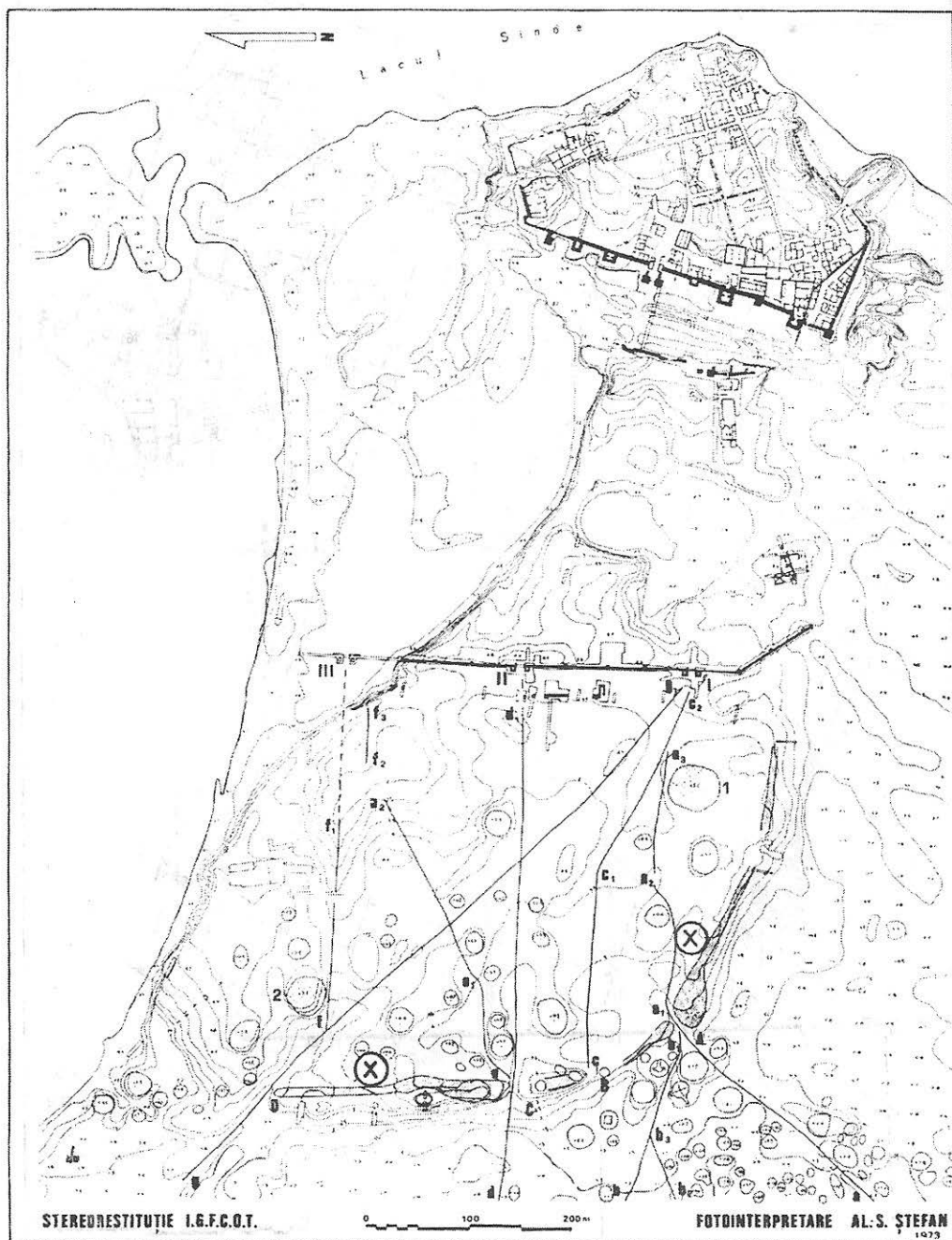

Fig. 6 Planul Histriei restituit după fotografia aeriană din 1969 (după Ștefan, 1974). (X = incinta arhaică a așezării civile).

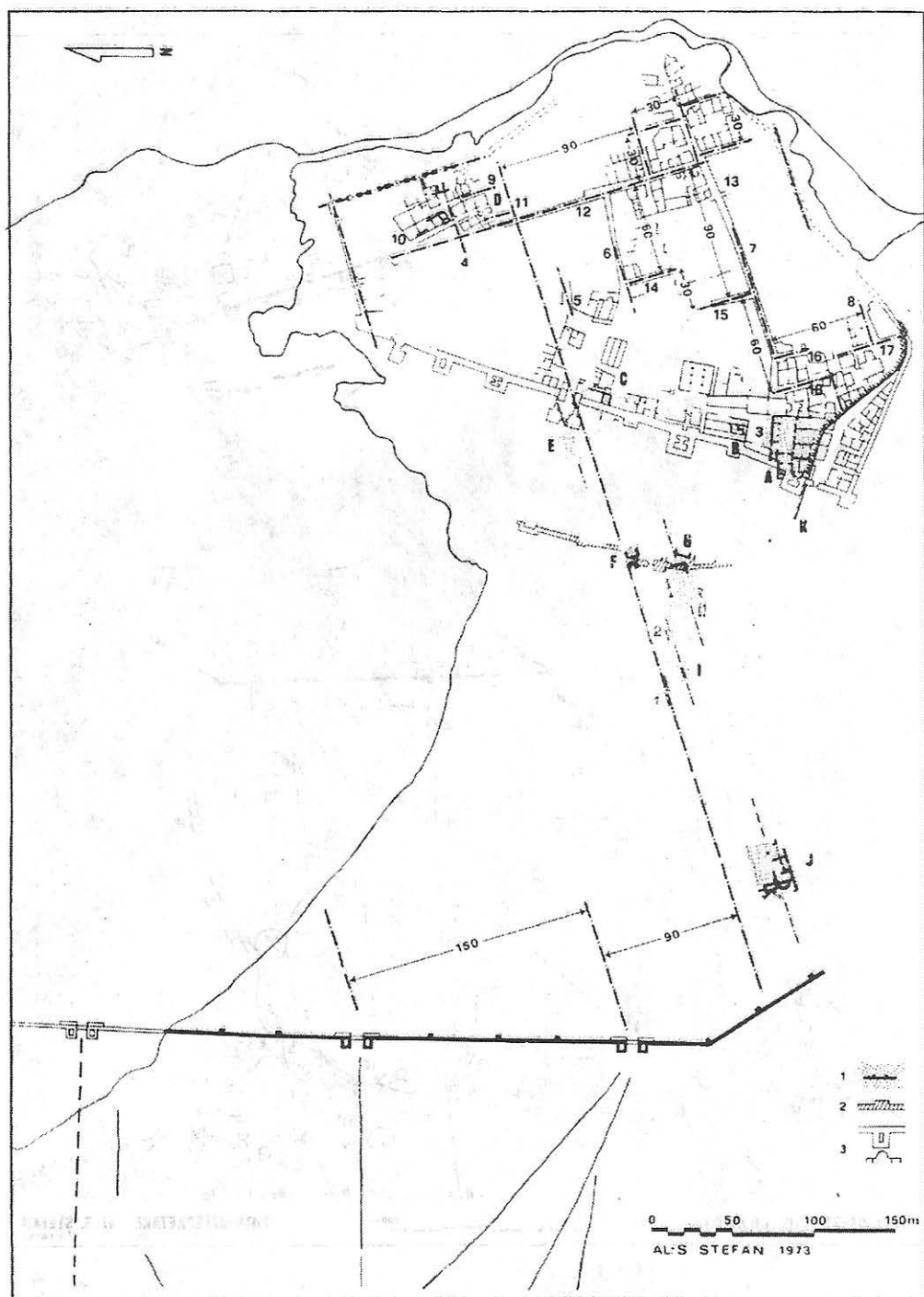

Fig. 7 Planul schematic al axelor ordonatoare ale acropolei (după Ștefan, 1974).

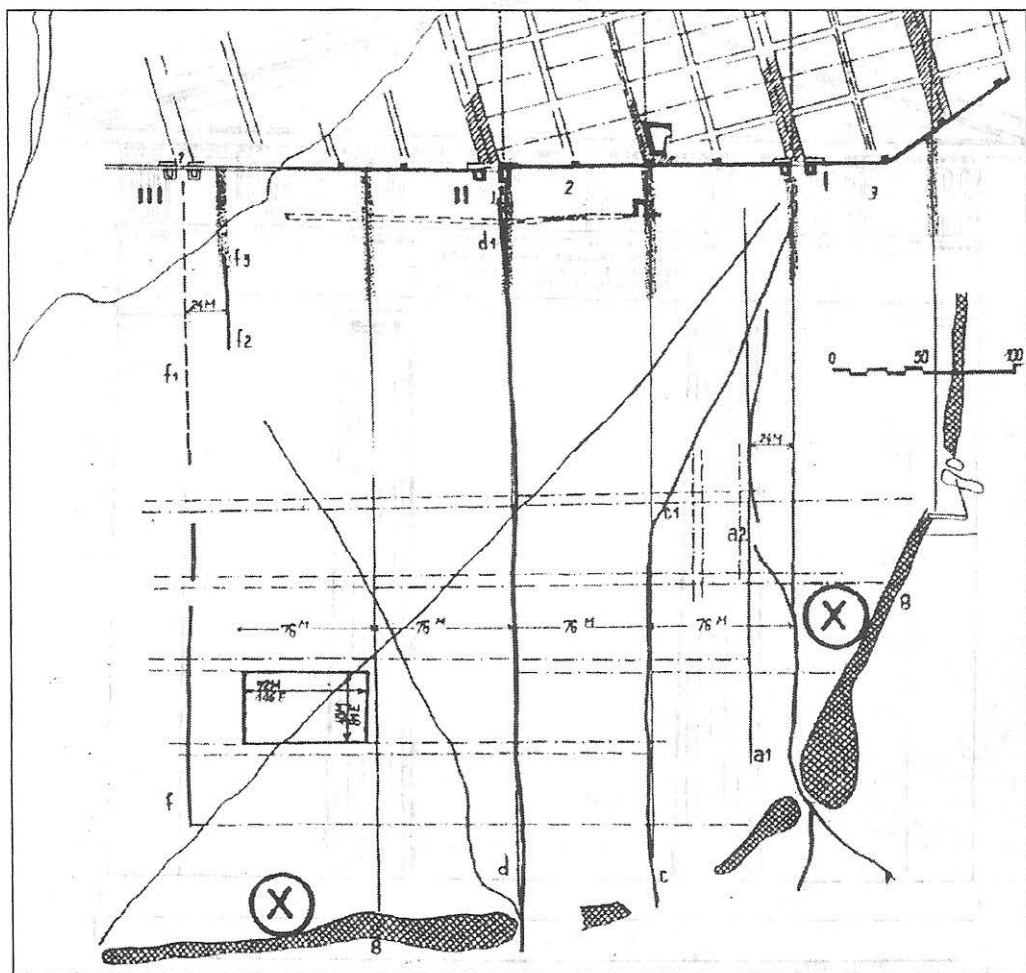

Fig. 8 Schemă a drumurilor și a unor distanțe pe platoul așezării civile (după Mărgineanu-Cârstoiu, 1983; (X = incinta arhaică a așezării civile).

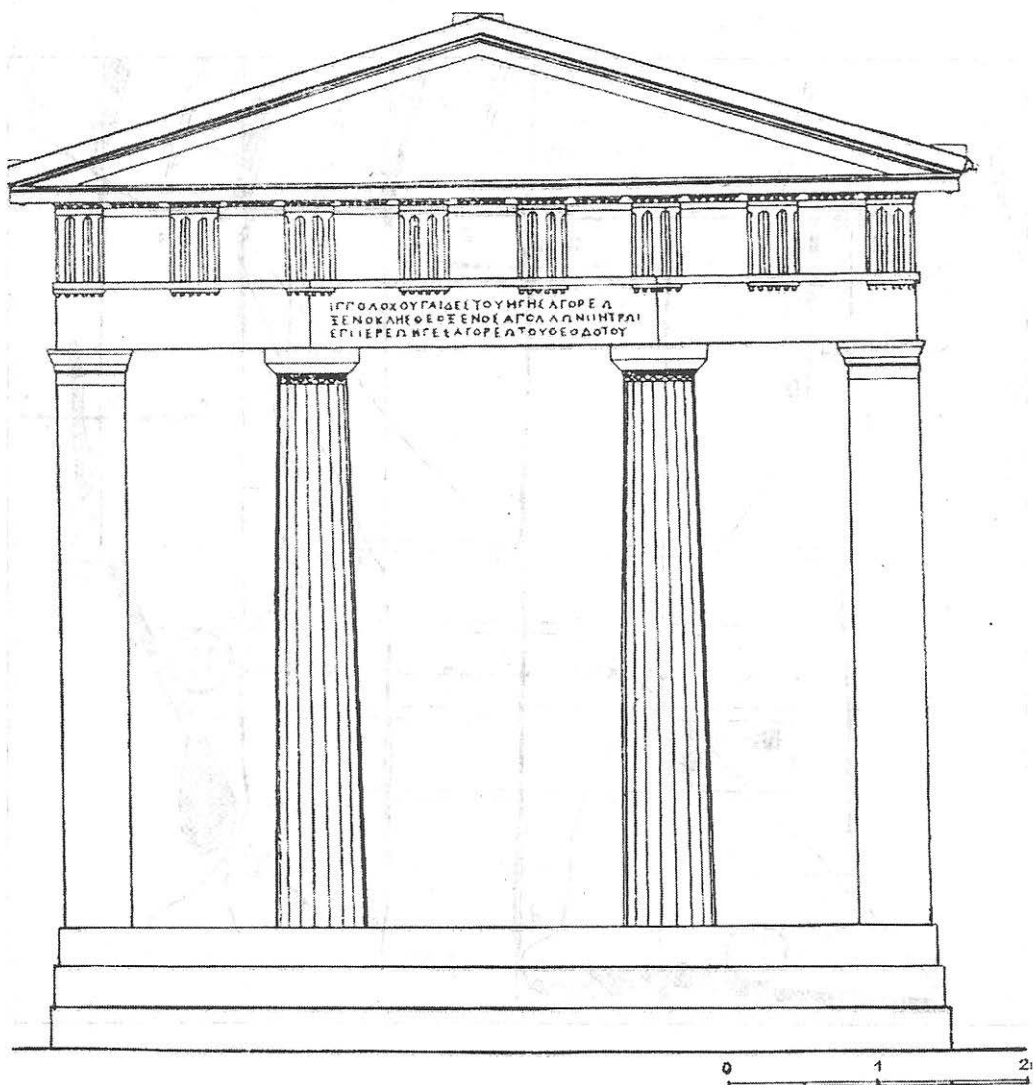

Fig. 9 Restituția ordonanței dorice (după Theodorescu, 1965).

NOTES ARCHÉOLOGIQUES. NOUVELLES RECHERCHES ET HYPOTHÈSES CONCERNANT LA TOPOGRAPHIE ET L'URBANISME D'HISTRIA

Résumé

L'article réussit une présentation utile et "à jour" des recherches archéologiques et inter-disciplinaires concernant la topographie et l'urbanisme d'Histria. Dans la première partie, on mentionne les résultats du collectif de spécialistes de l'Université d'Erlangen (Allemagne), obtenus au cours des campagnes de 1966 et 1998. Ceux-ci ont en vue: l'emplacement du port antique, le système de défense romain (du temps de l'empereur Hadrien) et le prolongement du mur de défense beaucoup vers le Nord; des suggestions quant à l'extension de la ville archaïque vers l'Est. On y souligne l'extension vers l'Est de la zone sacrée et on établit, hypothétiquement pour le moment, l'aire d'habitat de l'acropole à l'époque archaïque (et à l'époque classique, peut-être aussi).

On présente ensuite des problèmes liés à motivation de l'orientation des monuments sacrés (le temple de Zeus, le temple A' et le *propylon*) dans le cadre du programme d'urbanisme de la zone. Ce programme fonctionnait déjà, en grand, dès l'époque archaïque. Les préoccupations d'urbanisme, à date très récente (VIIe – VIe s. av. J. – C.) sont reconnaissables aussi dans le site civil sur le plateau.

En guise de conclusion (et continuant la discussion sur le début de l'introduction d'un système régulier d'organisation de l'espace urbain), on souligne le fait qu'à Histria (ainsi que dans d'autres cités coloniales), la préoccupation pour une organisation rationnelle de l'espace urbain s'est manifestée dès l'époque archaïque.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 Le plan des points examinés par le collectif de l'Université d'Erlangen en 1996 et en 1998 (selon Höckmann, 1999).
- Fig. 2 Le plan de la zone sacrée d'Histria (le stade des fouilles en 1980).
- Fig. 3 Le plan du quartier romain (Ier – IIIe s.) qui superpose les ruines de la zone sacrée.
- Fig. 4 Le plan du quartier romain tardif (IVe – VIe s.) qui superpose le quartier romain, du secteur de la zone sacrée (x = enceinte romaine tardive).
- Fig. 5 Vue aérienne d'Histria, 1969; l'acropole et l'habitat civil (selon Ștefan, 1974).
- Fig. 6 Le plan d'Histria restitué selon la vue aérienne de 1969 (selon Ștefan, 1974; x = enceinte archaïque de l'habitat civil).
- Fig. 7 Le plan schématique des axes qui ordonnaient l'acropole (selon Ștefan, 1974).
- Fig. 8 Schéma des routes et de certaines distances, sur le plateau de l'habitat civil (selon Mărgineanu-Cârstoiu, 1983; x = enceinte archaïque de l'habitat civil).
- Fig. 9 La restitution de l'ordonnance dorique (selon Theodorescu, 1965).
- Fig. 10 Le secteur X/1958. Les plans des niveaux archaïques (selon Dimitriu, 1966).